

ВИМОГИ ДО ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

© Грегуль Г., 2008

У статті порушено питання вимог до юридичних термінів, які поділено за двома критеріями: вимоги до юридичних термінів-слів (упровадженість, мовна правильність, питомість, стислість) та до юридичних термінів-понять (поняттєво-термінологічна єдність, дефінітивність, системність, точність, емоційно-експресивна нейтральність).

The article deals with special judicial terms requests divided into two criteria: requests to judicial terms-words (implementation, language accuracy, special features of the native language, conciseness) and judicial terms-concept (concept and term unity, presence of the definition, system's characteristics, exactness, lack of emotions).

Як слушно зауважував О. Реформаторський, кожний термін є слово, але не кожне слово – термін. До термінів, на відміну від слів загальнонародної мови, науковці висувають низку специфічних вимог, які є бажаними для дотримання в термінології певної галузі. Не є винятком і юридичні терміни, дослідження яких особливо активізувалося на межі ХХ–ХХІ ст.

Вимоги до юридичних термінів були неодноразово об'єктом уваги як українських дослідників (Н. Артикуци, Л. Чулінди, С. Толстої, З. Тростюк, М. Вербенец, А. Красницької та ін.), так і зарубіжних (Т. Губасвої, О. Піголкіна, Н. Івакіної, Г. Федорова, В. Каратухіна, Н. Хабібуліної та ін.). Утім нерідко вимоги науковців до юридичних термінів не тільки не збігалися, а й навіть суперечили одна одній.

Мета ж цієї статті – виокремити основні своєрідні вимоги до юридичних термінів, узагальнивши напрацювання науковців у галузі мовознавства, правознавства та юридичної лінгвістики.

Юридичні терміни – це словесні позначення правових понять. Такі терміни виконують дві основні функції: називну (номінативну) та змістову (відображення змісту поняття). Тобто, юридичний термін: по-перше, іменує правове поняття, а, по-друге, виражає зміст правового поняття. На такій подвійності природи термінів наголошував ще Т. Канделакі, розрізняючи план змісту терміна та план його вираження. Цю ж думку поділяє й А. Суперанська, виокремлюючи терміни-поняття як певні

наукові уявлення (концепти) та терміни-слова як назви понять [1, с. 137]. Залежно від такого поділу виокремлюємо дві групи вимог до юридичних термінів: як до термінів-слів та як до термінів-понять.

1. Уважаємо, що юридичні терміни-слова мають відповідати таким вимогам: упровадженість, мовна правильність, питомість, стислість.

1.1. Упровадженість. У разі співіснування кількох назв одного юридичного поняття перевагу треба віддавати найбільш впровадженому юридичному термінові, який є найвизнанішим у законодавчій сфері та правовій науці. Такі юридичні терміни є найпоширенішими у правознавстві й найтрадиційнішими у використанні фахівцями. У зв'язку з цим недоречно впроваджувати до обігу неапробовані юридичні терміни. Небажано і вводити в законодавчу сферу застарілі терміни, діалектизми, жаргонізми, а від наявних у ній треба обов'язково позбавлятися під час кодифікації.

Непринятною є і поява численних нових юридичних термінів-слів, хоча й повністю без них не обійтися. Однак неологізми у правовій сфері мають або називати нові юридичні поняття, або уточнювати наявні (переназивати невдалі терміни). Створюючи новий юридичний термін, треба обов'язково переконатися, що терміна на позначення даного поняття права ще не існує.

1.2. Мовна правильність. Термін-слово є членом лексичної системи літературної мови, саме тому він повинен відповідати нормам літературної мови. На жаль, сучасна юридична термінологія не повністю їм відповідає. Причини такого недотримання можуть бути різними: недостатнє володіння нормами літературної мови; незнання чи неграмотне використання прийомів юридичної техніки; неусталеність чи невиробленість певних мовних норм; вплив мовної політики тощо.

1.3. Питомість. Прийнято вважати, що запозичення є неминучим мовним явищем будь-якої термінології. Утім залучати запозичені терміни в мовну практику слід лише в тому випадку, якщо в мові не можна відшукати питомого відповідника. Це, безумовно, не означає, що нині треба переназивати більшість запозичених юридичних термінів, яких, до речі, є чимало. Але перед тим, як залучати до обігу новий запозичений юридичний термін, треба обов'язково пошукати питомий відповідник, а тільки за відсутності останнього – впровадити в мовну практику іншомовний.

Недотримання цієї вимоги призводить до небажаного явища в юридичній термінології – появи повних синонімічних термінів. Як зазначає О. Пономарів, «є тенденція термін іншомовного походження вживати в офіційно-діловому стилі та в суто наукових працях; створений на питомому ґрунті – в науково-навчальній та науково-популярній літературі, в публіцистиці, в красному письменстві» [2, с. 93]. Уважаємо, що для правознавства така практика небажана, адже вона не сприяє уніфікації юридичної термінології, що є однією з необхідних підстав для точного розуміння і тлумачення норми права.

1.4. Стислість. Щоб сформулювати точні юридичні терміни нерідко дослідники створюють багатокомпонентні юридичні терміни, які містять зайві елементи (невиправдану тавтологію, недоречні повтори, неінформативні складові елементи терміна тощо): *ухилення від призову за мобілізацією* → *ухилення від мобілізації*; *близькі родичі і свояки* → *родичі*.

У ДСТУ 3966-2000 [3] цю вимогу до термінів уточнено як раціональна (оптимальна) стислість. У цьому ж джерелі запропоновано й заходи щодо скорочення довжини термінів: вилучення малоінформативних елементів; заміна багатоеlementних термінів коротшими синонімами; створення аббревіатур різних типів, смислослів; використання коротших словотворчих елементів терміна. Разом з тим вважають, що задовольняти вимогу стислості терміна, порушуючи норми мови чи нехтуючи інші вимоги до терміна, не можна [3, с. 15].

2. Уважаємо, що юридичні терміни-поняття мають відповідати таким вимогам: поняттєво-термінологічна єдність, дефінітивність, системність, точність, емоційно-експресивна нейтральність.

2.1. Поняттєво-термінологічна єдність полягає в тому, що один юридичний термін має позначати лише одне поняття права (термінологічна однозначність), а одне поняття права має бути назване лише одним юридичним терміном (поняттєва одноназваність). Безумовно, це ідеальна

вимога, яка повною мірою не може бути дотриманою в будь-якій термінології, однак наближитися до такого взірця – кінцева мета систематизації та уніфікації юридичної термінології.

Щодо термінологічної однозначності, то більшість дослідників (О. Реформаторський, Л. Симоненко, Т. Панько, А. Суперанська, Н. Цимбал та ін.) звужують межі однозначності термінологічним полем. Тобто вимога однозначності є бажаною для дотримання в межах одного термінологічного поля, між різними термінологічними полями допускають термінологічну багатозначність та омонімічність. Причини багатозначності можуть бути різними, наприклад: обмеженість кореневого словникового матеріалу порівняно з кількістю понять, які існують у науці, техніці; обслуговування одним терміном різних понять, які стосуються того самого явища; неправильне запозичення термінів з інших мов [4, с. 9] тощо.

Що ж до поняттєвої одноназваності, то її недотримання призводить до появи термінологічної синонімічності, яку вважають небажаним явищем в юридичній термінології (зауважмо, що йдеться про повні (дублетні) синоніми, поняттєва співвіднесеність яких є тотожною). Причиною появи таких синонімів є: взаємодія однієї мови з іншою, що призводить до запозичення іншомовних слів; співіснування варіативних форм словотвору; співіснування варіативних словосполук тощо.

Варто ще наголосити на тому, що в юридичному термінознавстві поняттєво-термінологічну єдність можна розглядати як загалом у галузі правознавства, так і зокрема – у межах певної правової сфери (законодавства, юридичної науки, судочинства тощо) або ж конкретніше, наприклад, у сфері законодавства: у межах одного нормативно-правового акту чи загалом у законодавстві тощо.

2.2. Дефінітивність. Сутність названого юридичним терміном поняття права має обов'язково розкривати дефініція. Наявність чіткої дефініції – істотна відмінність терміна від загальноживаного слова. Дефініції юридичних термінів мають особливе значення, адже вони окреслюють сутність понять права і відіграють важливу роль під час тлумачення норм права.

У правовій літературі виокремлюють різні види дефініцій та способи їх фіксування у правовій літературі. Утім вважаємо, що основними є кодифіковані (законодавчі) дефініції, які вибудовані за родо-видовим (класичним) принципом: зазначення родової ознаки та видової відмінності. Існує й ціла низка вимог до формулювання дефініцій, які можуть бути об'єктом окремої розвідки.

Основною причиною недотримання дефінітивності, наприклад, у законодавчій сфері є невироблення єдиної законодавчої техніки. Хоча й фахова компетентність та мовна культура правотворця відіграє й тут чималу роль. Разом з тим слід наголосити на тому, що не всі юридичні терміни можуть мати чітку дефініцію. У правознавстві існують терміни, що виражають оціночні* поняття, які підлягають оцінюванню в кожному конкретному випадку: *тяжка образа, особливо тяжкі наслідки, поважна причина, злісне ухилення свідка від явки до органів досудового слідства і под.*

2.3. Системність. Ця вимога має подвійну природу, йдеться про поняттєву та словотвірну системність, на чому наголошували більшість дослідників (О. Реформаторський, Т. Панько, Л. Симоненко, А. Суперанська та ін.). Так, О. Реформаторський зазначав: «Міркуючи про системність треба було б зазначити, що термін має бути системним двічі: він має як «словесне позначення поняття» відповідати системі понять певної галузі науки чи технології, а як слово – термін має відповідати системі мови» [1, с. 116].

Поняттєва системність полягає в сукупності понять, які перебувають у певних відношеннях, зв'язках один з одним, за рахунок чого формується певна цілісність – поняттєва система. У юридичній літературі виокремлюють цілу низку проблем, які пов'язані з упорядкуванням системи юридичних термінів, наприклад: проблеми ієрархічних логічних зв'язків і відношень між юридичними термінами і їх елементами, терміносистемами (галузевими й міжгалузевими, галузевими й загальноправовою терміносистемою), критеріїв та відповідних логічних рівнів класифікаційних основ юридичної термінології [5, с. 81] та ін.

* оцінкові – *ред.*

Словотвірна системність полягає в сукупності словотворчих одиниць у їхніх взаємозв'язках. Особливу увагу науковці-термінологи зосередили навколо передачі однаковими словотворчими засобами мови певних поняттєвих категорій: процесів, завершеної чи незавершеної дії, виконавців дії, явищ, результатів дії тощо. Не менша увага прикута й до словотворчого потенціалу терміна як його здатності бути основою для нових термінів, наприклад: *суд – суддя, судєбник, суддівство, судовий, судочинство, судоустрій, підсудний, засуджений, судоговоріння, правосуддя* та ін.

2.4. Точність. Ця вимога вказує на те, що юридичний термін має якнайповніше передавати зміст відповідного юридичного поняття. Вважають, що чим повніше і глибше пізнання сутності поняття, тим точніше формулюється його назва – термін. Як зазначав Д. Лотте, тільки тоді, коли термін містить суттєві ознаки названого ним поняття, його можна назвати точним [4, с. 41]. За його ж класифікацією щодо ступеня точності, розрізняють такі види термінів: правильно орієнтовані, нейтральні та неправильно орієнтовані.

Правильно орієнтовані є терміни, буквальне значення яких створює точне уявлення про саме поняття: *адвокатське об'єднання, вбивство на замовлення, бездіяльність*. Такі терміни легко запам'ятовують, бо є вмотивованими, вони легко встановлюють асоціативний зв'язок з іншими термінами. Якщо буквальне значення термінів не розпізнається, то йдеться про нейтральні терміни: *халатність, хуліганство, ордер*. До неправильно орієнтованих термінів належать такі терміни, терміноелементи яких суперечать значенню терміна і призводять до неправильного уявлення про поняття: *усиновлювач* (особа, яка може не лише усиновити, а й удочерити) та ін.

2.5. Емоційно-експресивна нейтральність. Юридичний термін має нести лише основну предметно-логічну інформацію, а не передавати якусь додаткову емоційно-оцінну та чуттєво-образну інформацію. Навіть якщо термін утворено шляхом метафоризації, то, потрапляючи в певне термінологічне поле, він має втратити свої додаткові відтінки. Будь-яке додаткове значення юридичного терміна розпорошує увагу читача (слухача), створює передумови до неточного його тлумачення в певному контексті. Саме тому в юридичних термінах мають бути відсутні ознаки експресивного та емоційного забарвлення (урочистості, піднесення, презирства, зневаги, іронії, жарту, пестливості, фамільярності тощо).

Висновки. 1. Юридичне термінознавство ще не виробило єдиних основних вимог до юридичних термінів, хоча й більшість науковців наголошують на таких визначальних, як впровадженість, системність, єдність. 2. Проаналізовані основні вимоги до юридичних термінів є бажаними для дотримання під час формування юридичної терміносистеми. Особливо актуальними вони є за умов систематизування, уніфікування, гармонізування, кодифікування юридичної термінології, де згадані вимоги можуть слугувати й критеріями оцінки юридичних термінів.

1. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. *Общая терминология: Вопросы теории.* – М.: Наука, 1989. – 246 с. 2. Пономарів О. Д. *Стилістика сучасної української мови: Підручник.* – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с. 3. ДСТУ 3966-2000: *Термінологія. Засади й правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.* – К.: Держстандарт України, 2000. – 32 с. 4. *Как работать над терминологией. Основы и методы.* – М.: Наука, 1968. – 76 с. 5. *Законодательная техника / Отв. ред. Ю. А. Тихомирова.* – М.: Городец, 2000. – 268 с.